

Jacek Bonarek

(Instytut Historii UJK, Filia w Piotrkowie Trybunalskim)

Odzyskanie czy podbój? Okoliczności zajęcia Konstantynopola w 1261 r.

Konstantynopol w trakcie swej wielowiekowej bizantyńskiej historii był wprawdzie zdobywany kilkakrotnie podczas wojen domowych, jednak do kwietnia 1204 r. nigdy nie został zajęty w wyniku regularnych działań zbrojnych prowadzonych przez zewnętrznego wroga Cesarstwa¹. Warto podkreślić, że nawet bizantyńskie oddziały w trakcie walk wewnętrznych rzadko zajmowały stolicę w wyniku regularnego szturm², gdyż potężne fortyfikacje połączone z wolą obrony stołecznego garnizonu w praktyce uniemożliwiały sukces tego typu działań³. Najczęściej więc Romejowie wkraczali do Miasta dzie-

---

¹ Nawet wkroczenie sił łacińskich do Miasta w 1203 r. trudno uznać za działania tego typu, gdyż łacinnicy ściśle współpracowali z bizantyńskim pretendentem do tronu, Aleksym Angelosem. Zdobycie Konstantynopola było więc elementem walk wewnętrznych Cesarstwa; patrz np.: J.-Cl. Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris 1996, s. 139-140, 459-461.

² Przykładem – i to raczej wyjątkowym – może być odzyskanie stolicy przez Konstantyna V w listopadzie 743 r. po kilkumiesięcznej uzurpacji Artabasdosa; jakkolwiek i w tym przypadku w zwycięstwie oddziałów cesarza znaczną rolę odegrał głód nękający mieszkańców Konstantynopola i narastająca demoralizacja zwolenników uzurpatora; Nicephori patriarchae constantinopolitani *Breviarum historicum*, ed. C. Mango, Waszyngton 1990, s. 136 (dalej: Nikefor, *Historia*); Theophanis *Chronographia*, ed. J. Classen, Bonn 1839, s. 645-647 (dalej: Teofanes, *Kronika*); G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantischen Staates*, Monachium 1963, s. 138; W. Treadgold, *A History of Byzantine State and Society*, Stanford 1997, s. 357-358; N. Bergamo, *Costantino V. Imperatore di Bisanzio*, Rimini 2007, s. 32-33.

³ Wspomnieć warto w tym momencie obronę Konstantynopola przed Tomaszem Słowianinem (zob. np.: Iosephi Genesi *Regum Libri Quattuor*, ed. A. Lesmueller-Werner, I. Thurn, Berlin-New York 1978, s. 24, 27-29; Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, ed. I. Bekker, Bonn 1838, s. 57-62; *Chronicon breve quod ex variis chronographis et expositoribus decerp-*

ki podstępowi lub zdradzie części obrońców, bądź też sami konstantynopolitańscy albo włączali się do walk, albo otwierali po prostu bramy, pozwalając wejść stacjonującym pod murami wojskom.

Do jednego z najczęściej przytaczanych przykładów podstępnego zajęcia Konstantynopola doszło jesienią 705 r. podczas oblężenia bizantyńskiej stolicy przez armię chana Terwela, wspierającego roszczenia Justyniana II, który po trzech dniach bezskutecznego wyciekowania pod murami Blachernai, na czele niewielkiej grupy śmiałków wkradł się do Miasta jednym z akweduktów⁴. Fortelowi również zajęcie metropolii i przejściowe panowanie zawdzięczał Artabasdos, bliski współpracownik cesarza Leona III. Wódz ten wszczął bunt podczas wspólnej wyprawy z Konstantynem V w 740 r. przeciwko Arabom, pokonał nieopodal Amorion lojalne wobec cesarza oddziały i zmusił go do ucieczki, a następnie wysłał do Konstantynopola, strażnika temu Tracja, którym był syn dowodzącego stołecznym garnizonem Teofanesa Monotesa. Ten na fałszywą wieść, że prawowity władca poległ podczas walk z Arabami, aresztował wiernych mu oficerów i wydał Miasto Artabasdosowi⁵.

Częstą przyczyną przejścia Konstantynopola była także zdrada części lub całości jego garnizonu. Taki przypadek można zaobserwo-

---

sit concinnavitque Georgius Monachus cognomine Hamartolus, *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, ed. J.P. Migne, t. 110, col. 845, 848; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 172; P. Lemerle, *Thomas le Slave*, „Travaux et Mémoires” 1965, t. 1, s. 273-276; H. Köpstein, *Zur Erhebung des Thomas*, [w:] *Studien zum 8. Und 9. Jahrhundert in Byzanz*, red. H. Köpstein F. Winkelmann, Berlin 1983, s. 81-84; M. J. Leszka, *Uzurpacje w Cesarstwie Bizantyńskim w okresie od IV do połowy IX wieku*, Łódź 1999, s. 52), czy przed Leonem Tornikesem (zob. np.: Michel Psellos, *Chronographie*, ed. E. Renauld, t. II, Paris 1928, s. 23-27; Miguel Attaliates, *Historia*, ed. I. Pérez Martin, Madryt 2002, s. 19-21 (dalej: Attaliates, *Historia*); Ioannis Scylitzae *Synopsis Historiarum*, ed. I. Thurn, Berlin-New York 1973, s. 439-441 (dalej: Skylitzes, *Synopsis*); Ioannis Zonarae *Epitomae Historiarum libri XVIII*, ed. M. Pinder, t. III, Bonn 1897, s. 627-630 (dalej: Zonaras, *Epitome*); G. Schlumberger, *L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle*, t. 3, Paris 1905, s. 513-516; M. Angold, *The Byzantine Empire 1025-1204. A political history*, London 1984, s. 37; idem, *Belle époque or crisis?, (1025-1118)*, [w:] *Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500-1492*, ed. J. Shepard, Cambridge 2008, s. 600; B. Krsmanović, *Uspornog plemstva u Vizantii XI veka*, Beograd 2001, s. 121-126).

⁴ Nikefor, *Historia*, s. 101; Teofanes, *Kronika*, s. 573; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 119; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 340; M. J. Leszka, *Uzurpacje ...*, s. 52, przyp. 79.

⁵ Nikefor, *Historia*, s. 132, 134; Teofanes, *Kronika*, s. 638-640; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 138; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 356-357; M. J. Leszka, *Uzurpacje ...*, s. 53; N. Bergamo, *op. cit.*, s. 29-30.

wać na przykład w 698 r., kiedy flota dowodzona przez Apsimara dotarła pod stołeczne mury, wówczas część oficerów opowiedziała się po stronie zrewoltowanego wodza i otworzyła bramy, co przypieczętowało klęskę Leontiosa⁶. Podobna sytuacja zaistniała w 715 r. w trakcie tłumienia rewolty wojsk przez Anastazjusza II, który pozostawił dowództwo Konstantynopola w rękach zaufanych oficerów, jednak zostali oni zdradzeni, a samo Miasto splądrowane przez zwolenników Teodozjusza III⁷. Innym przykładem są walki o władzę toczone przez Aleksego Komnena wiosną 1081 r., kiedy to wejście do stolicy Cesarstwa ułatwiła uzurpatorowi zdrada dowódcy niemieckich najemników strzegących bramy Charsiosa⁸.

Poparcie mieszkańców stolicy okazało się natomiast rozstrzygające w trakcie dwóch uzurpacji pierwszych dekad VII w. Najpierw niechęć konstantynopolitańczyków uniemożliwiła w 602 r. Maurycjuszowi zorganizowanie skutecznego oporu względem oddziałów Fokasa⁹, a następnie jesienią 610 r. cesarzowi Fokasowi względem sił Herakliusza¹⁰. Trzy i pół wieku później, w 963 r., uzbrojeni mieszkańcy

---

⁶ Nikefor, *Historia*, s. 98, 100; Teofanes, *Kronika*, s. 568; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 118; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 338; zob. też: W. E. Kaegi, Jr., *Byzantine Military Unrest, 471-843: an interpretation*, Amsterdam 1981, s. 188-189; M. J. Leszka, *Uzurpacje ...*, s. 52.

⁷ Nikefor, *Historia*, s. 118; Teofanes, *Kronika*, s. 591-592; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 344-345; zob. też: W. E. Kaegi, Jr., *Byzantine Military ...*, s. 192-193; M. J. Leszka, *Uzurpacje ...*, s. 52, przyp. 80.

⁸ Annae Comnenae *Alexias*, ed. D.R. Reinsch, A. Kambylis, I, Berlin-New York 2001; Zonaras, *Epitome*, s. 727; Michaelis Glycae *Annales*, ed. I. Bekker, Bonn 1836, s. 618; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 289; M. Angold, *The Byzantine Empire ...*, s. 104; J.-Cl. Cheynet, *op. cit.*, s. 90; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 611; J. Dudek, *Konstantynopol (1-3 IV 1081): incydent czy pierwsza zdobycz „klanu” Komnenów*, [w:] *Byzantina Europea. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Waldemarowi Ceranowi*, pod red. M. Kokoszki, M. J. Leszki, Łódź 2007, s. 85, 86; idem, *Pęknięte zwierciadło – kryzys i odbudowa wizerunku władcy bizantyńskiego od 1056 do ok. 1095 roku*, Zielona Góra 2009, s. 79-80; E. Malamut, *Alexis Ier Comnène*, Paris 2007, s. 59-60.

⁹ Theophylacti Simocattae *Historiarum libri octo*, ed. I. Bekker, Bonn 1833, s. 327-333; Teofanes, *Kronika*, s. 443-447; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 70; A. Cameron, *Circus Factions. Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford 1976, s. 265-266; M. J. Leszka, *Uzurpacje ...*, s. 95-96; idem, *Zbrodnie cesarza Fokasa*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historica” 2000, t. 67, s. 48; zob. też: W. E. Kaegi, Jr., *Byzantine Military ...*, s. 113-114.

¹⁰ *Chronicon Paschale*, ed. L. Dindorf, t. I, Bonn 1832, s. 699-701; Nikefor, *Historia*, s. 34, 36; Teofanes, *Kronika*, s. 460-461; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 72;

Konstantynopola, wspomagani przez domowników i służbę parakoimena Bazylego Lekapena stoczyli krwawe walki z siłami wiernymi Józefowi Bringasowi, decydując tym samym o objęciu tronu cesarskiego przez Nikefora Fokasa¹¹. Z kolei wiosną 1078 r. narastające zamieszki ludności podsycane przez przeciwników rządów Michała VII Dukasa ułatwiły wejście do Miasta Nikeforowi Botaniatesowi¹². Istotną rolę lud metropolii odegrał również w roku 1182, kiedy to Andronik Komnen przygotowywał się do jej zajęcia¹³, jakkolwiek w tym przypadku biedota najenergiczniej wzięła udział w pogromie ludności łacińskiej¹⁴.

W. E. Kaegi, *Heraclius, Emperor of Byzantium*, Cambridge 2003, s. 49; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 241; M. J. Leszka, *Uzurpacje ...*, s. 96-97.

¹¹ Leonis Diaconis Caloënsis *Historiae libri decem*, ed. C. B. Hase, Bonn 1828, s. 45-47; Skylitzes, *Synopsis*, s. 257-258; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 237; J.-Cl. Cheynet, *op. cit.*, s. 20; M. Whittow, *The Making of Orthodox Byzantium, 600-1025*, Londyn 1996, s. 348-349; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 498-499; patrz też: M. J. Leszka, *Rola cesarzowej Teofano w uzurpacjach Nicefora Foksa (963) i Jana Tzimiskesa (969)*, [w:] *Zamach stanu w dawnych społeczeństwach*, red. A. Soltysiak, Warszawa 2004, s. 229-230.

¹² Nicephori Bryennii *Historiarum libri quattuor*, ed. P. Gautier, Bruksela 1975, s. 242-249; Attaliates, *Historia*, s. 192-194; Ἡ Συνέχεια τῆς χρονολογίας τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη, ed. E.T. Tsolakes, Thessalonique 1968, s. 177-178; Zonaras, *Epitome*, s. 719-720; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 288; D. I. Polemis, *Notes on Eleventh-Century Chronology (1059-1081)*, „Byzantinische Zeitschrift” 1965, t. 58, s. 69-71 (dalej BZ); M. Angold, *The Byzantine Empire ...*, s. 101-102; J.-Cl. Cheynet, *op. cit.*, s. 84; J. Dudek, *Pęknięte zwierciadło ...*, s. 72.

¹³ Nicetae Choniatae *Historia*, ed. J.A. van Dieten, Berlin-New York 1975, s. 243-250 (dalej: Choniates, *Historia*); Eustathios of Thessloniki, *The Capture of Thessaloniki*, ed. J.R. Melville-Jones, s. 30-34 (dalej: Eustatios, *Capture*); G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 327; O. Jurewicz, *Andronik I. Komnenos*, Wrocław 1962, s. 99; Ch. M. Brand, *Byzantium confronts the West, 1180-1204*, Cambridge Mass. 1968, s. 39-41; J.-Cl. Cheynet, *op. cit.*, s. 112; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 498-499.

¹⁴ Okrucieństwa Bizantyńczyków wobec ludności łacińskiej podkreślają zwłaszcza źródła zachodnie, np.: Roberti de Monte *Cronica*, ed. L. K. Bethmann, MHG SS VI, Hanower 1844, s. 533; *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum a tempore successorum Mahumeth usque ad annum Domini MCLXXXIV edita a venerabili Willermo Tyrensi archiepiscopo*, [w:] *Recueil des Historiens des Croisades. Histories Occidentaux*, t. I, Paris 1844, s. 1083-1084; patrz też: Choniates, *Historia*, s. 250-251; Eustatios, *Capture*, s. 32, 34; Sigiberti Continuatio Aqicinctina, ed. L. K. Bethmann, MGS SS VI, Hanower 1844, s. 422; Roberti Canonici S. Mariani Autissiodorensis *Chronicon*, ed. O. Holder-Egger, MGH SS XXVI, Hanower 1882, s. 427; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 327; O. Jurewicz, *op. cit.*, s. 99-100; Ch. Brand, *op. cit.*, s. 41-42; M. Angold, *The Byzantine Empire ...*, s. 264.

Gdyby wszystkie te incydenty potraktować jako zdobycie Konstantynopola, to okazałoby się, że Miasto strzeżone przez Boga kilkakrotnie uległo agresorom. Jak już jednak zostało wspomniane, wydarzenia te były wynikiem walk wewnętrznych, więc mimo podkreślanego barbarzyństwa niektórych oblegających (np. Gotogreków czy Paflagończyków), Romejowie mogli być dumni, że ich stolica jest nie do zawładnięcia przez zewnętrznego wroga.

Sytuacja zmieniała się diametralnie w kwietniu 1204 r., kiedy to Konstantynopol po raz pierwszy w swych dziejach został zajęty w trakcie regularnych działań właśnie przez nieprzyjaciela z zewnątrz, który nie mógł liczyć ani na zdradę, ani na podstęp, ani na poparcie jego mieszkańców¹⁵ i kiedy okazało się, że potężne mury nie są już gwarantem bezpieczeństwa stolicy Cesarstwa. Warto jednak zarazem zadać pytanie, czy w kwietniu 1204 r. nie zabrakło jeszcze jednego elementu niezbędnego, by stołeczne umocnienia spełniły swą rolę, mianowicie woli oporu samych mieszkańców i garnizonu Miasta¹⁶. Jak można sądzić, wydarzenia z ostatniego dnia obrony sugerują, że konstantynopolitańczycy byli już zmęczeni walkami i chcieli przede wszystkim spokoju, z czego mógł zdawać sobie z tego sprawę

---

¹⁵ Choniates, *Historia*, s. 566-571; Georgi Akropolitae *Opera*, ed. A. Heisenberg, P. Wirth, t. 1, Stuttgart 1978, s. 7-8 (dalej: Akropolites, *Historia*); Geoffroy de Villehardouin, *Zdobycie Konstantynopola*, ed. Z. Pentek, Poznań 2003, s. 91-96; Robert de Clari, *Zdobycie Konstantynopola*, ed. Z. Pentek, Poznań 1997, s. 66-75; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 345; M. Angold, *The Byzantine Empire ...*, s. 294-295; idem, *The Fourth Crusade. Event and Context*, Harlow 2003, s. 100-101; Queller D. E., Madden T. F., *The Fourth Crusade: the conquest of Constantinople*, Filadelfia 1997, s. 172-192; M. Meschini, *1204: L'incompiuta. La IV crociata e le conquiste di Costantinopoli*, Mediolan 2004, s. 122-129; Z. Pentek, *Cesarstwo Łacińskie 1204-1261. Kolonialne państwo krzyżowców czy Neobizancjum?*, Poznań 2004, s. 65-67.

¹⁶ Symptomatyczny w tym momencie wydaje się opis negocjacji, jakie miał toczyć nowy wybrany cesarz Laskarys z gwardią wareską, którą zachęcał do walki argumentem utraty przez nich wysokiego żołdu, jeśli władza w Mieście przejdzie w ręce łacinników, na co gwardziści odpowiedzieć mieli nieszczerym i złodziejskim (ὑπόουλος καὶ ἐπικλόπος) targiem o wysokość zapłaty. Nawet jeśli ten epizod potraktować jako opis barbarzyńskiej natury najemników, to należy dodać, że patriotycznych nawoływań Laskarysa nie posłuchał również nikt z konstantynopolitańczyków, a on sam wycofał się na widok łacińskich rycerzy; Choniates, *Historia*, s. 572; zob. też: M. Angold, *The Fourth Crusade ...*, s. 100; T. G. Kolias, *Military Aspects of the Conquest of Constantinople by the Crusaders [w:] Urbs capta. The Fourth Crusade and its Consequences/La IVe Croisade et ses conséquences*, ed. A. Laiou, Paris 2005, s. 136 (dalej: *Urbs capta*).

sam Aleksy V, kiedy nocą 13 kwietnia uciekał po pierwszych niepowodzeniach¹⁷.

Odzyskanie Konstantynopola i restauracja Cesarstwa Rzymów były dla basileusów z dynastii Laskarysów najwyższym celem¹⁸, jakkolwiek rzadko decydowali się oni toczyć otwarte walki¹⁹, zajęci przede wszystkim umacnianiem swojego państwa, a następnie poszerzaniem jego granic²⁰. Podobnie musiał postępować również Mi-

---

¹⁷ Choniates, *Historia*, s. 571; M. Angold, *The Byzantine Empire ...*, s. 330; M. Meschini, *op. cit.*, s. 29-30.

¹⁸ Na ten temat np.: D. Angelov, *Byzantine Ideological Reactions to the Latin Conquest of Constantinople*, [w:] *Urbs capta*, s. 296-299; S. Kyriakidis, *Warfare in Late Byzantium, 1204-1261*, Leiden-Boston 2011, s. 16; zob też: H. Ahrweiler, *L'Épérience nicéenne*, „Dumbarton Oaks Papers” 1975, t. 29, s. 24-25 (dalej: DOP); M. Angold, *Byzantine Government in Exile. Government and Society under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford 1975, s. 13-14; idem, *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*, Cambridge 2000, s. 518; idem, *The Fourth Crusade ...*, s. 2001-201; P. I. Žavoronkov, *Zapadnyje i vostočnyje realii v socjalno-političeskoj i duchovnoj žizni Nikejskoj imperii*, [w:] *Vizantija meždu Zapadom a Vostokom. Opyt istoričeskoj charakteristyki*, red. G.G. Litavrin, Sankt-Peterburg 1999, s. 208.

¹⁹ Ciekawą reminiscencję sytuacji jeszcze sprzed klęski łacinników pod Adrianopolem w 1205 r. można znaleźć np. w kronice Alberyka de Trois Fontaines, który wspomina, że pewien chytry Grek (Grecus subdolos) imieniem Laskarys miał zapewnić Baldwina, że jeśli wyśle go z wojskiem za *Ramię św. Jerzego* (Hellespont), to on podporządkuje władzy łacińskiego cesarza tamtejsze ziemie, naturalnie zgodnie ze swą podstępą, grecką naturą momentalnie po przybyciu do Azji zdradził cesarza (*Chronica* Albrici monachi Trium Fontium, ed. P. Scheffer-Boichorst, MGH SS XXIII, Hanower 1874, s. 885-886). Opis Alberyka, jakkolwiek nie precyzuje on, o którym Laskarysie mowa, może sugerować, że początkowo nawet późniejsi nikejscy patrioci starali się przejść na służbę zwycięzców.

²⁰ O planach Teodora Laskarysa mającego zamiar zaatakować łacinników i odzyskać utracone ziemie, wspomina cesarz Henryk w liście wysłanym do papieża w styczniu 1212 r. (G. Prizning, *Der Brief Kaiser Heinrichs von Konstantinopel vom 13. Januar 1212*, BZ 1973, t. 43, s. 414-415; patrz też: G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 355 i przyp. 2; H. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris 1966, s. 305). Nieudaną próbę zlikwidowania łacińskiej Romani podjęły za panowania Jana III Watazesa sprzymierzone siły bułgarsko-nikejskie, jednak ostatecznie basileus musiał uznać wyższość oddziałów łacińskich; zob. np.: Akropolites, *Historia* s. 50-52; też: J. Lognon, *L'empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris 1949, s. 172-173; R. L. Wolff, *The Latin Empire of Constantinople, 1204-1261*, [w:] *A History of the Crusades*, ed. K. M. Setton, t. II, Madison-Milwaukee-London 1969, s. 219; M. Angold, *Byzantine Government ...*, s. 91-92; idem, *The Fourth Crusade ...*, s. 210; A. Dančeva-Vasileva, *Bălgaria i Latinskata imperia (1204-1261)*, Sofia 1985, s. 139-142; M. C. Bartusis, *The Late Byzantine Army. Arms and Society, 1204-1453*, Fila-

chał VIII Paleolog, mimo że – jak zapewnia Jerzy Akropolites – jedyną troską i zamiarem cesarza było odzyskanie Miasta z rąk łacinników²¹, gdyż w 1259 r. – po uzyskaniu godności cesarskiej²² – stanął wobec zagrożenia koalicją grupującą księcia Achai Wilhelma II Villehardouina, króla sycylijskiego Manfreda, Jana z Tesalii i Michała II władcę Epiru²³.

Wprawdzie zwycięska dla Paleologa bitwa pod Pelagonią²⁴ zapewniła władcy niekwestionowaną przewagę w europejskiej części dawnego Bizancjum, jednak nadal nie podjął on otwartych działań przeciw Baldwinowi II, władcy Romanii. Dopiero z początkiem 1260 r. Michał VIII poprowadził swe siły do Tracji, zajmując więk-

---

delfia 1992, s. 22-23; P. Lock, *The Franks in the Aegean, 1204-1500*, London-New York 1995, s. 65; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 733-734; Z. Pentek, *op. cit.*, s. 168-171.

²¹ Akropolites, *Historia*, s. 173-174. Nie wydaje się nic w tej materii zmieniać opis poselstwa Baldwina II do Michała Paleologa przybyłego jeszcze zimą 1259 r., kiedy to cesarz, odrzuciwszy żądania ustępstw terytorialnych na rzecz Romanii, miał zagrozić wojną, jeśli łacinnicy nie oddadzą mu części dochodów z ceł i opłat za obróbkę złota (Akropolites, *Historia*, s. 161-163). Jakkolwiek warto pamiętać, że odzyskanie Konstantynopola musiało być dla Paleologa priorytetem również ze względów dynastycznych, gdyż byłoby niewątpliwą legalizacją jego zdobytej drogą uzurpacji dominującej pozycji w Nikei (D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos and the West 1258-1282. A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge Mass. 1959, s. 46; M. Angold, *The Fourth Crusade ...*, s. 210).

²² Na temat okoliczności objęcia faktycznej władzy u boku małoletniego Jana IV Laskarysa przez Paleologa patrz np.: Akropolites, *Historia*, s. 158-159; Georgii Pachymeris *Relationes historicas*, ed. A. Failler, V. Laurent, t. I, Paris 1984, s. 105-115 (dalej: Pachymeres, *Relationes I*), D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 33-46; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 369 i przyp. 2; M. Angold, *Byzantine Government ...*, s. 80-89; Z. Pentek, *op. cit.*, s. 188.

²³ Zob. np.: Akropolites, *Historia*, s. 163-164; Pachymeres, *Relationes I*, s. 115-119; Nicephori Gregorae *Byzantina historia*, t. I, ed. J. Schopen, Bonn 1829, s. 71-72 (dalej: Gregoras, *Historia I*); J. Lognon, *op. cit.*, s. 223-224; D. J. Geanakoplos, *Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia – 1259*, DOP 1953, t. 7, s. 101-118; idem, *Emperor Michael Paleologos...*, s. 47-59; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 369-370; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 37; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 731-732; Z. Pentek, *op. cit.*, s. 188-189.

²⁴ Akropolites, *Historia*, s. 167-171; Pachymeres, *Relationes I*, s. 117-121; Gregoras, *Historia I*, s. 74-75; J. Lognon, *op. cit.*, s. 224-225; D. M. Nicol, *The Date of the Battle of Pelagonia*, BZ 49, 1956, s. 68-71; D. Geanakoplos, *Greco-Latin Relations ...*, s. 118-135; idem, *Emperor Michael Paleologos...*, s. 65-74; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 370; P. Wirth, *Von der Schlacht von Pelagonia bis Wiedereroberung Konstantinopoles. Zur äusseren Geschichte der Jahre 1259-1261*, BZ 1962, t. 55, s. 30-37; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 228; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 37-38; Z. Pentek, *op. cit.*, s. 189-190.

szość miejscowości leżących nieopodal Konstantynopola²⁵. W związku z tymi działaniami Jerzy Akropolites przytacza ciekawą anegdotę, która dowodziłaby, że władca Nikei podjął próbę zajęcia Miasta podstępem²⁶. Zgodnie z relacją historyka bowiem pozostający w cesarskiej niewoli od czasu bitwy pod Pelagonią łaciński arystokrata Anselin de Toucy²⁷ powiadomił Michała, że posiada dom przylegający do miejskich murów i może poprzez tamtejszą bramę wpuścić do środka jego oddziały, które łatwo opanują Konstantynopol²⁸. Cesarz jakoby ze względu na łączące ich związki rodzinne²⁹ uwierzył rycerzowi i uwolnił go, obiecując ponadto wielkie zaszczyty za pomoc w odzyskaniu stolicy. Ze swej strony Anselin de Toucy składał uroczyste przysięgi, że dochowa wierności i pomoże zrealizować plan mający zakończyć tam łacińskie rządy³⁰, jednak zdradził Paleologa i nie otworzył bramy, tłumacząc się wykrętnie, że klucz do niej zabrał archont Miasta (ὁ ἄρχων τῆς πόλεως)³¹.

Trudno rozstrzygnąć, czy opowieść Jerzego Akropolitesa jest jedynie czystą fantazją³², jakkolwiek należy podkreślić, że o tych wy-

²⁵ M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 39.

²⁶ Akropolites, *Historia*, s. 173-175; zob. też: J. Lognon, *op. cit.*, s. 226; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 75-76; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 39.

²⁷ Anselin de Toucy był młodszym synem Narjota de Toucy, regenta Romanii z czasów małoletniości Baldwina II i córki Teodora Branasa; D. Geanakoplos, *Greco-Latin Relations ...*, s. 137-141; P.I. Žavoronkov, *Nikeiskaia imperia i francuzskoe rycarstwo (Anso de Kaio i Anso de Tusi)*, „Vizantijskij Vremennik” 2000, t. 59 (84), s. 82 (dalej: VV); M. Angold, *The Latin Empire of Constantinople, 1204-1261: Marriage Strategies, [w:] Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean after 1204*, ed. J. Herrin, G. Saint-Guillain, Farnham 2011, s. 55, 56; zob. też: W. Treadgold, *op. cit.*, s. 733.

²⁸ Akropolites, *Historia*, s. 174; P.I. Žavoronkov, *Nikeiskaia imperia i francuzskoe rycarstwo ...*, s. 81-82; M. Angold, *The Latin Empire ...*, s. 56 i przyp. 49.

²⁹ Jerzy Akropolites określa go terminami: ὁ ἐξάδελφος bądź τὸ συγγενές (Akropolites, *Historia*, s. 174). Zważywszy na fakt, że ród Branasów był spowinowacony z Paleologami, de Toucy po kądzieli mógł pretendować do rangi cesarskiego krewniaka i łatwiej znaleźć posłuch u basileusa; zob. np.: P.I. Žavoronkov, *Nikeiskaia imperia i francuzskoe rycarstwo ...*, s. 83-85; M. Angold, *The Latin Empire ...*, s. 55.

³⁰ Akropolites, *Historia*, s. 174.

³¹ *Ibidem*, s. 175.

³² Przyjmując prawdopodobieństwo opowieści Akropolitesa, należy również zastanowić się, czy wspomniany archont – którym mógłby być łaciński komendant, bądź też nawet sam Baldwin II (D. Geanakoplos, *Michael Paleologos ...*, s. 77) – nie

darzeniach nie wspominają pozostałe bizantyńskie źródła, koncentrujące swą uwagę na oblężeniu Galaty przez wojska cesarza³³. Warto jednak zauważyć, że podstępne, czy też wykorzystujące zdradę, zawładnięcie Konstantynopolem wpisywałoby się w bizantyńską tradycję.

Z kolei informacje dotyczące walk o Galatę są nie do podważenia i mogą wskazywać, że zamiarem Paleologa było odzyskanie Miasta w ramach regularnych działań, jednakże mimo przewagi liczebnej cesarskich oddziałów oblężenie zakończyło się fiaskiem³⁴ i cesarz postanowił powrócić do Azji Mniejszej, utwierdzony w przekonaniu, że jego siły nie są jeszcze odpowiednie do zrealizowania życiowego zamierzenia³⁵.

Niewątpliwie niepowodzenia pod murami Galaty oraz fiasko hipotetycznego konceptu związanego z osobą de Toucy'ego zmusiły Michała Paleologa do wypracowania nowego planu³⁶, gdzie jednym

---

dowierzał arystokracie, czy też to on sam od początku nie zamierzał otwierać bramy, jednak kariera Anselina de Toucy w księstwie Achai mogłaby sugerować, że cesarski *krewniak* po prostu Michała VIII okłamał; na temat wspomnianej kariery zob.: P.I. Žavoronkov, *Nikeiskaia imperia i francuzskoe rycarstvo ...*, s. 82-83.

³³ Pachymeres, *Relationes* I, s. 171-175; Gregoras, *Historia* I, s. 80-81; o walkach pod murami Galaty wspomina również Jerzy Akropolites (Akropolites, *Historia*, s. 174-175); patrz też: D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 75-79; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 39; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 733.

³⁴ Mimo to Baldwin II poczuł się zmuszony prosić o pokój, który został zawarty na jeden rok (Akropolites, *Historia*, s. 175; zob. też: J. Lognon, *op. cit.*, s. 226; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 78; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 733); z kolei nic o podpisaniu traktatu nie wspomina ani Jerzy Pachymeres (Pachymeres, *Relationes* I, s. 175), ani Nikefor Gregoras (Gregoras, *Historia* I, s. 81), którzy koncentrują swoją uwagę na strachu, jakim Paleolog nappełnił łacinników w Konstantynopolu.

³⁵ Wspomniany powyżej plan podstępnego zajęcia Konstantynopola – zakładając naturalnie, że Jerzy Akropolites opisuje fakty – byłby więc rozsądny, w dodatku fiasko walk pod murami Galaty oraz doświadczenia Jana III Watatzesa musiały utwierdzić powszechnie panujące przekonanie, że w celu zdobycia dawnej stolicy należy zgromadzić olbrzymie środki militarne; J. Lognon, *op. cit.*, s. 226; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 82; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 39; M. Angold, *The Fourth Crusade ...*, s. 210.

³⁶ Być może wiąże się z tym poselstwo, jakie Paleolog skierował do spowinowaczonego z rodem Laskarysów cara Bułgarii Konstantyna Ticha, prawdopodobnie w celu zapewnienia neutralności północnego sąsiada Cesarstwa Nikei; jednocześnie basileus podjął kroki, by spacyfikować sytuację również na pograniczu małoazjaty-

z głównych punktów musiało być pozyskanie przede wszystkim odpowiednio licznej floty, gdyż ta będąca w jego posiadaniu była zupełnie niewystarczająca³⁷. Zamierzał osiągnąć to poprzez zbliżenie z republiką Genui, która w zamian za wsparcie działań władcy Nikei, otrzymywała przywilej swobodnego handlu na ziemiach podległych Paleologowi, wraz z terenami znajdującym się jeszcze w rękach łacińskich. Wzajemne zobowiązania zostały sprecyzowane w traktacie podpisanym 13 marca 1261 r. w Nymfaion³⁸.

Kilka miesięcy później basileus wysłał swojego zaufanego dowódcę cezara Aleksego Strategopulosa na czele niewielkich sił dla dokonania demonstracji zbrojnej najprawdopodobniej na pograniczu z Bułgarią³⁹. Natomiast pobocznym zadaniem nikejskiego wodza było przemaszerowanie wzdłuż murów Konstantynopola, by unaocnić

---

kim patrz np.: D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 81; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 230; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 39.

³⁷ Cesarstwo Nikejskie posiadało bowiem nieliczną i niebędącą równorzędnym przeciwnikiem dla Wenecji flotę, chociaż władcy z dynastii Laskarysów starali się również wykorzystywać jako korsarzy piratów działających w basenie Morza Egejskiego; natomiast w pewnym, liczącym się, stopniu flota bizantyńska została odbudowana dopiero po 1262 r., kiedy mogła liczyć ok. 60-80 okrętów; patrz np.: H. Ahrweiler, *Byzance...*, s. 329, 336-373; O. E. Kolotova, *Vizantijskie flot i piratstvo pri imperatore Michaille VIII Paleologe (1261-1282)*, „Antičnaja drevnost' i srednie veka” 2011, t. 40, s. 302-312.

³⁸ Umowa zawarta z włoską republiką wskazuje, że Michał Paleolog przemyślał o otwartych działaniach przeciwko Konstantynopolowi, jednak swe plany lokował raczej w dalszej perspektywie, gdyż Genua miała wysłać flotę dopiero po ratyfikacji traktatu przez władzę republiki, co nastąpiło 10 lipca 1261 r. Na temat układu patrz np.: J. Lognon, *op. cit.*, s. 226; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 81-91; H. Ahrweiler, *Byzance...*, s. 329-330; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 371; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 230; I. P. Žavoronkov, *Nikejskaia imperia i Zapad (vzaimootnošenia s gosudarstvami Apeninskogo poluostrova i papstvom)*, VV 1974, t. 36, s. 119-121; M. Balard, *La Romanie génoise (XIIe – début du XVe siècle)*, Rzym 1978, s. 42-45; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 39; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 333; Z. Pentek, *op. cit.*, s. 190-191.

³⁹ Pachymeres, *Relationes* I, s. 191; z kolei Nikefor Gregoras podaje, że celem wyprawy Strategopulosa był Epir (Gregoras, *Historia* I, s. 83), natomiast Jerzy Akropolites mówi krótko o zachodnich ziemiach (Akropolites, *Historia*, s. 181); patrz też: J. Lognon, *op. cit.*, s. 226; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 92-93; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 371; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 230; A. Failler, *Chronologie et composition dans l'Histoire de Georges Pachymère*, „Revue des Études Byzantines” 1980, t. 38, s. 56; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 40; Z. Pentek, *op. cit.*, s. 191.

Baldwinowi II potęgę jego cesarskiego przeciwnika i sterroryzować łacińskich mieszkańców⁴⁰.

Wykonując wiernie rozkazy, cesarz Aleksy rzeczywiście podszedł ku Miastu i wkroczył na ziemie zamieszkałe przez tak zwanych *thelematarioi*, czyli Romejów, którzy po upadku Konstantynopola w 1204 r., zaakceptowali łacińskie panowanie⁴¹. W lipcu 1261 r. otwarcie opowiedzieli się oni po stronie basileusa Michała VIII Paleologa, donosząc jego wodzowi, że ambicje weneckiego podesty sprawiły⁴², iż starodawna stolica państwa Romejów pozostaje praktycznie bezbronna⁴³.

Strategopulos wykorzystał więc skrzętnie okazję i zdobył metropolię Romanii, co podkreślają źródła bizantyńskie, rozkładając jedynie różnie akcenty tego wydarzenia⁴⁴. Zgodnie z ich przekazami,

---

⁴⁰ Akropolites, *Historia*, s. 181; Pachymeres, *Relationes* I, s. 191; Gregoras, *Historia* I, s. 83; patrz też: J. Lognon, *op. cit.*, s. 226; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 93; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 40.

⁴¹ *Thelematarioi*, który to wyraz można tłumaczyć jako *ochotnicy, wolontariusze*, zamieszkiwali tereny wokół Konstantynopola jak i samo Miasto i trudnili się przede wszystkim uprawą ziemi, zaopatrując stolicę w żywność, byli również wykorzystywani czasem przez łacińskich władców jako rezerwuar pomocniczych sił militarnych. Natomiast fakt, że mieli pochodzenie romejskie pozwalał Nikejczykowi korzystać z ich usług jako doskonałych informatorów o sytuacji w Konstantynopolu; patrz np.: D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 95-96; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 230-231; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 40-41; D. Jacoby, *The Economy of Latin Constantinople, 1204-1261*, [w:] *Urbs capta*, s. 197; Z. Pentek, *op. cit.*, s. 191.

⁴² Ówczesny bowiem podesta w Konstantynopolu Marco Gradenigo uznał, że energiczne działania wymierzone w Nikeę zarówno wzmocnią morale łacinników, jak i poskromią ambicje Romejów, dlatego też stacjonująca w Mieście flota wyruszyła na Morze Czarne ku wysepce Dafnusia; Akropolites, *Historia*, s. 181-182; Pachymeres, *Relationes* I, s. 193; Gregoras, *Historia* I, s. 85; J. Lognon, *op. cit.*, s. 226; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 93, 97-104; H. Ahrweiler, *Byzance...*, s. 331; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 371; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 231; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 40; P. Lock, *op. cit.*, s. 64, 66; Z. Pentek, *op. cit.*, s. 191.

⁴³ Znaczenie *thelematarioi* jako informatorów o zaistniałej sytuacji podkreślają bizantyńskie źródła (Akropolites, *Historia*, s. 182; Pachymeres, *Relationes* I, s. 193; Gregoras, *Historia* I, s. 83, 84), jakkolwiek ani najbliższy wydarzeniom Jerzy Akropolites, ani Nikefor Gregoras nie posługują się terminem *thelematarioi*; zob. też: J. Lognon, *op. cit.*, s. 226; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 104-106; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 231; A. Dančeva-Vasileva, *op. cit.*, s. 169; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 40.

⁴⁴ Według Jerzego Akropolitesa o sukcesie zadecydowała odwaga i zdecydowanie wodza, Aleksego Strategopulosa (Akropolites, *Historia*, s. 182), natomiast Jerzy Pachymeres wspomina o wątpliwościach i obawach głównodowodzącego, honorując

o sukcesie nikejskiego oddziału zdecydował przede wszystkim fakt, że łacinnicy nie posiadali odpowiednich sił⁴⁵, by należycie chronić całość murów Konstantynopola, a co więcej, jak można sądzić, zbytnią pewnością pokładali w umocnieniach, o czym świadczy fakt (który bizantyńscy autorzy zgodnie podkreślają), że strażnicy Baldwina II zostali zaskoczeni⁴⁶.

Jak już zostało wspomniane poszczególne źródła różnie przedstawiają pierwszą fazę walk o Konstantynopol, czyli sforsowanie murów Teodozjusza. Jerzy Akropolites wspomina o dziurze, przez którą mógł przedostać się pojedynczy człowiek⁴⁷, z kolei Nikefor Gregoras pisał, że nikejscy zbrojni przeszli poza umocnienia podziemnym przejściem⁴⁸, natomiast Jerzy Pachymeres podaje, że do murów zostały przystawione drabiny⁴⁹. Następnie źródła już zgodnie podają, że odblokowano bramę Peges i do Miasta wkroczyła reszta zbrojnych Strategopulosa⁵⁰.

Najbardziej bogatą w detale narrację z walk o Konstantynopol toczonych w nocy i w dzień 25 lipca 1261 r. pozostawił Jerzy Pachymeres⁵¹, jednak należy zauważyć, że relacja pozostałych źródeł, jakkolwiek skromniejsza, pokrywa się w znacznej mierze z jego opowieścią⁵². Można więc uznać, że o świcie pod kontrolą cezara Aleksego

---

za to dowódcę telematarów, Aleksego Kutrizakesa (Pachymeres, *Relationes* I, s. 193, 195); zob. też: Gregoras, *Historia* I, s. 85.

⁴⁵ Z. Pentek, *op. cit.*, s. 211.

⁴⁶ Akropolites wspomina o zrzuceniu z murów zaskoczonego strażnika (Akropolites, *Historia*, s. 182), z kolei Pachymeres jest bardziej dosadny, gdyż opisując wyeliminowanie śpiących strażników, kwituje swoją opowieść, cierpkim stwierdzeniem, że rzecz dotyczyła naturalnie Włochów (Pachymeres, *Relationes* I, s. 197); patrz też: J. Lognon, *L'empire latin ...*, s. 227; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 106; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 231; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 41.

⁴⁷ Akropolites, *Historia*, s. 182; zob. też: A. Failler, *op. cit.*, s. 57.

⁴⁸ Gregoras, *Historia* I, s. 85; zob. też: J. Lognon, *op. cit.*, s. 227; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 230; A. Failler, *op. cit.*, s. 57; Z. Pentek, *op. cit.*, s. 191.

⁴⁹ Pachymeres, *Relationes* I, s. 195, 197; zob. też: A. Failler, *op. cit.*, s. 57.

⁵⁰ Akropolites, *Historia*, s. 182; Pachymeres, *Relationes* I, s. 197; zob. też: Gregoras, *Historia* I, s. 85; J. Lognon, *op. cit.*, s. 227; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 106-107; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 231; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 41; Z. Pentek, *op. cit.*, s. 191.

⁵¹ Źródło to można uznać za najbardziej wartościowe dla tego problemu; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 108; A. Failler, *op. cit.*, s. 56-57.

⁵² Akropolites, *Historia*, s. 182-183; Gregoras, *Historia* I, s. 85.

znajdowała się już brama Peges i przyległy do niej obszar⁵³. Opór łacinników próbował organizować Baldwin II⁵⁴, lecz na wieść o szybkich postępach przeciwnika uciekł i schronił się w Wielkim Pałacu⁵⁵. Z kolei oddziały nikejskie, wspomagane przez część rodzimej ludności stolicy, szybko zajmowały kolejne dzielnice Miasta⁵⁶.

Niewątpliwie największym zagrożeniem dla sukcesu działań niewielkich w gruncie rzeczy sił Aleksego Strategopulosa była powracająca flota wenecka⁵⁷, gdyż jej przybycie mogło diametralnie zmienić wynik bitwy o stolicę, dlatego też cesarz, idąc za radą Jana Fylakasa, jeszcze niedawno pozostającego w służbie Baldwina II, podpalił dzielnice zamieszkałe przez łacinników⁵⁸. W tej sytuacji⁵⁹ zgroma-

---

⁵³ Z. Pentek, *op. cit.*, s. 191.

⁵⁴ Pachymeres, *Relationes* I, s. 199; Gregoras, *Historia* I, s. 85-86; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 110; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 231.

⁵⁵ Akropolites, *Historia*, s. 182; Pachymeres, *Relationes* I, s. 199; J. Lognon, *op. cit.*, s. 227; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 111; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 231.

⁵⁶ Warto podkreślić też, że półwiecze łacińskich rządów w Konstantynopolu doprowadziło do znacznej ruiny stolicy, której spore obszary były już niezamieszkałe. Zniszczenia Miasta były również efektem wielkich pożarów z lat 1203-1204, kiedy to miało spłonąć do 1/3 zabudowań Konstantynopola (A. M. Schneider, *Brände in Konstantinopel*, BZ 1941, t. 41, s. 386-387; T. F. Madden, *The Fire of the Fourth Crusade in Constantinople. 1203-1204: A Damage Assessment*, BZ 1991-1992, t. 84-85, s. 72-93); z całą pewnością straty te nie zostały zlikwidowane w czasach panowania łacińskiego; zob. też: D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos...*, s. 112; A.-M. Talbot, *The Restoration of Constantinople under Michael VIII*, DOP, 47, 1993, s. 243-249; M. Angold, *The Fourth Crusade ...*, s. 137, 158.

⁵⁷ W tym przypadku także można zauważyć dosyć istotne różnice w bizantyńskich źródłach. Jerzy Akropolites podaje bowiem, że łacinnicy nie byli świadomi walk, o których dowiedzieli się dopiero, kiedy dopłynęli pod Konstantynopol (Akropolites, *Historia*, s. 182-183), z kolei Pachymeres informuje, że to właśnie wieść o walkach w Mieście skłoniła flotę łacińską do powrotu (Pachymeres, *Relationes* I, s. 199, 201); w pewien sposób pokrywają się z tą drugą relacją również dane przekazane przez Nikefora Gregorasa, jakkolwiek pisze on, że flota łacińska pojawiła się dopiero następnego dnia (τῆ ὑστεραία) i przeprowadzała ewakuację ludności od wieczora do rana (Gregoras, *Historia* I, s. 86); patrz też: D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 111.

⁵⁸ Akropolites, *Historia*, s. 183; Pachymeres, *Relationes* I, s. 201; Gregoras, *Historia* I, s. 85. Zwiększyło to niebotycznie chaos, jaki panował 25 lipca na ulicach Konstantynopola, kiedy to zgodnie z bizantyńskimi źródłami, łacińska ludność szukała schronienia w klasztorach, w zakamarkach murów i portyków (Akropolites, *Historia*, s. 182); zob. też: J. Lognon, *op. cit.*, s. 227; D. J. Geanakoplos, *Emperor*

dzeni na pokładach łacińskich statków marynarze i żołnierze zrezygnowali z próby desantu i podjęcia walki z napastnikami, zajęli się za to ratowaniem swoich najbliższych⁶⁰.

Sukcesy żołnierzy Strategopulosa, zdrada – w rozumieniu zachodnich elit rządzących Miastem – części greckojęzycznej ludności Konstantynopola i akt terroru, za jaki można uznać podpalenie łacińskich dzielnic, spowodował masowy eksodus łacinników na czele z ich rządzącymi⁶¹, co przypieczętowało nieoczekiwane i nagłe – gdyż wydarzenia rozegrały się w ciągu jednego dnia – odzyskanie prawowitej stolicy przez Romejów z Nikei⁶².

Warto zauważyć, że Michał VIII Paleolog nie musiał ostatecznie zbierać armii i prowadzić regularnego oblężenia przy pomocy sojuszniczej floty Genuńczyków, by odebrać potomkom uczestników IV krucjaty starodawną bizantyńską stolicę. Jego niewątpliwym sukces przypomina wydarzenia z czasów Justyniana II⁶³, Konstantyna V czy Aleksego I Komnena, kiedy to zajęcie Miasta było głównie wyni-

---

Michael Paleologos ..., s. 111-113; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 231; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 41; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 733.

⁵⁹ Zgodnie ze słowami Jerzego Pachymeresa ku statkom łacinników podążyły bezwładnie, często bosy i w samych koszulach, kobiety i dziewczęta; Pachymeres, *Relationes I*, s. 203; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos...*, s. 113.

⁶⁰ Akropolites, *Historia*, s. 183; Pachymeres, *Relationes I*, s. 201; Gregoras, *Historia I*, s. 86; J. Lognon, *op. cit.*, s. 227-228; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 112; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 231; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 41; Z. Pentek, *op. cit.*, s. 191.

⁶¹ Uciekli wówczas: podesta Marco Gradenigo, patriarcha Pantaleon Giustiniani oraz podjęty w ostatnim momencie z portu Bukoleon cesarz Baldwin II; Akropolites, *Historia*, s. 183; Pachymeres, *Relationes I*, s. ; Gregoras, *Historia I*, s. 86; J. Lognon, *op. cit.*, s. 227; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 114; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 371; P. Lock, *op. cit.*, s. 66; Z. Pentek, *op. cit.*, s. 191.

⁶² Michał VIII Paleolog pojawił się w Konstantynopolu niecały miesiąc później, 15 sierpnia, dokonując uroczystego wjazdu do Królowej Miast. Z całą pewnością odzyskanie stolicy z rąk łacinników stanowiło symbol odbudowy Cesarstwa, jednak Michał uzyskał również bardzo poważną, osobistą korzyść, bowiem mógł już przystąpić do przejścia całkowitej i dziedzicznej władzy, czego dowodem była powtórna koronacja Michała i jego żony Teodory w Hagia Sofia, natomiast proces został uwieńczony osłepieniem dziesięcioletniego Jana IV Laskarysa w święta Bożego Narodzenia 1261 r.; Akropolites, *Historia*, s. 186-189; Pachymeres, *Relationes I*, s. 199; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 114; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, s. 371-372; R. L. Wolff, *op. cit.*, s. 232; M. Angold, *Byzantine Government ...*, s. 91-92; M. C. Bartusis, *op. cit.*, s. 41-42; W. Treadgold, *op. cit.*, s. 733.

⁶³ Patrz też: D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Paleologos ...*, s. 110.

kiem podstępu bądź przypadku. Nadal więc stołeczne fortyfikacje, mimo zaniedbań z czasów łacińskiego panowania, mogły być uznawane za gwarancję bezpieczeństwa konstantynopolitańczyków. Nie należy bowiem również zapominać, że w tym czasie Konstantynopol był metropolią odrębnego i wrogiego wobec Nikei państwa, paradoksalnie więc Romejowie nocą 25 lipca 1261 r. stali pod murami Teodorzusa w roli zewnętrznego wroga.